

FILOSOFIE

HOGENOVÁ A.¹: CO JE TO ČASOVÉ TĚLO?

SOUHRN: Aristotelický a heideggerovský čas, tělo z hlediska temporality

SUMMARY: Time from Aristotelian's and Heideggerian's point of view, body and temporality

Klíčová slova: čas, sukcesivita, koexistence, tělo, temporalita

Keywords: time, succesivity, coexistence, body, temporality

¹ PVSPS a UK PedF Praha

Věda popisuje tělo prostorové, velmi přesně. Uvažuje o čase, ale to je především čas aristotelský, sukcesivní, dopředný a rozfázovaný na minulost, přítomnost a budoucnost. Daleko důležitější je však porozumět temporalitě ve vztahu k tělu. Co je to temporalita? V této publikaci již několikrát vysvětleno, temporalita je přítomností, obsahující podstatnou minulost, jež v propojení s palčivou přítomností rozvrhuje budoucnost. Tělo je temporální, tzn. má v sobě podstatnou minulost (die Gewesenheit), která s přítomností nám předem rozvrhuje budoucnost. Na první pohled je to přehnané. V těle si nosíme v podobě protencí a noeží své minulé výtěžky jako filtr, přes který se nám otevírá naše vlastní budoucnost. Jinými slovy, stane-li se nám, že spadneme ze skály, na kterou často lezeme, protože jsme horolezci, není to tak úplně náhoda, ale je to něco, co je předpřipraveno v naší touze zdolávat skalní bloky a tak se vlastně dostávat do optimální životní polohy, nám náležející. Stejně jako si nosíme v sobě pád ze skály, nosíme si v sobě i zárodky budoucích nemocí. Nejsou to důsledky příčin, které nastaly až v dané přítomnosti. Již dávno jsme předurčení k tomu, že nás tato nemoc dostane. Naše tělo ve spojení s duší je na nemoc předpřipraveno. Proč? Protože i rozvrh do situací je v nás už předem určen ve svých podstatných směřováních. Možná že i rakovina je nemocí, kterou si v sobě jako ideální možnost nosíme celý náš dosavadní život. Duše mluví, tělo je říkající, tj. vstupuje do dialogu beze slov. Ale obě části, duše i tělo, neustále se světem souvisí, a to jinak než jako souvislost založená v příčině, která je ve světě a v důsledku v nás samých. Není to jen kauzalita, co spojuje nás samé s celkem světa kolem nás.

Propojení člověka s celkem světa není jen kauzalita, jde o prapůvodní logos, od řeckého „legein“, což znamená „usebrat“ do původní jednoduché jednoty. Věda hledá především kauzality, hledá příčiny, mluví o kauzách a etiologii (aitia je řecky příčina). „Pří-čina“ je vždy při činu a čin je jen v aristotelské časovosti, je sukcesivním příkladem. Jinak řečeno: hrůza, která vyplňuje můj pobyt (Dasein), není jen výsledek právě probíhající přítomnosti. Je už dávno ve mně jako kořen, který jen roste do větší velikosti. I tělo si pamatuje. Jak? Celek světa kolem nás je režisérem našeho vlastního dramatu. Svět nás vyvolává, bytí nás hledá. Jak o tom víme? Z nedostatku, který pocítujeme celým tělem a celou duší. Tento nedostatek je privací a tato privace je otázkou. Koneckonců je toto chybění jen otázkou, která čeká na své provalení do slov, na své pojmenování, na svou nominalizaci. Mnohdy to není jednoduché. Chybění, které nás naplňuje od kořínků vlasů po poslední buňky našeho těla, nelze „odít“ tak jednoduše do slov. Ale i mlčení je dialogem.

Tělo si pamatuje, že se spálilo o roztopená kamna, pamatuje si to hlouběji, než si myslíme. Odtrhneme se od zdroje horkého dřívě, než si uvědomíme, co je tímto zdrojem. Sešlápneme brzdu v autě dřívě, než nám dojde, co by se mohlo stát. Tělo si ale pamatuje i hrůzy, kterých se mu dostalo před padesáti lety, všichni víme, jak je obtížné tyto protence, tyto noeze z těla odstranit. Osobně jsem přesvědčená, že to úplně nejde nikdy.

Hoelderlin se toulá podél Ister, podél Rýna a nechává na sebe přicházet „Nordost“, severovýchodní vítr. Prodlévá v tomto náporu, vydrží tento nápor. Nachází v tom poselství „Schicksal“ (osud). Poslouchá toto poselství. Co mu přináší? Otázky, kterými se dostává

básník Hoelderlin ještě blíže k tomu, co je podstatné. Je v tomto dialogu jen jeho mysl? Nikoliv, je v tom i jeho tělo. Celou bytostí se nachází v napětí otázky. Kam jej přivádí tato otázka? Na to je jednoduchá odpověď, přivádí jej domů. Co je to myšlení? Jeho zbožností jsou otázky, ale myšlení je vždy „Andenken“, je vždy rozpomínáním se na to, co je podstatnou minulostí (die Gewesenheit). Vzpomínky má duše, vzpomínky má tělo, obojí je v jednotě. Na co si asi vzpomíná tělo nemilovaného dítěte, z něhož je dospělý člověk?

Tělo i duše není jen posobnost, sukcesivita, ale daleko více jest koexistencí, simultaneitou, a co je ještě větším zázrakem, obojí se děje v jednoduché jednotě, které staří Řekové říkali „legein“, od toho pak „logos“. Jak pochopit tuto neskonale složitou jednotu, která ale není adicí, sčítáním, není konstrukcí, ale ohniskem, jež se svou jednoduchostí podobá paprsku. Život je takovým paprskem, takovým vyzářením. Není skládkou. „Solve et coagula“ není tím nejlepším prostředkem k porozumění.

Naše tělo je v každém okamžiku knihovnou minulé podstatné zkušenosti, nikdy není jen holou přítomností, v níž by přicházející příčina ze situace byla jediným pramenem nemoci, jak se to obvykle rozumí, hledá a nalézá. V tom nejčastěji chybujeme. Ukazuje se, že lékař nemůže hledat jednoduché kauzality, které nacházíme v přírodních vědách. Jak dokonalý byl v tomto ohledu Aristoteles, když pochopil, že energie (uskutečňování) možnosti vychází z arché (počátku), ze situace (dynamismu, z telos – z představy o účelu, o konci). Vůbec zde nejde o jedinou příčinu, kterou musíme odstranit, a vše se napraví. Karteziánská kauzalita spolu se subjekt-objektovou figurou napáchala už mnoho škod na lidském zdraví, pokud

byla pochopena jako klíč k pochopení nemoci.

Člověk je bytostí, ve které se najednou odehrává sukcesivita i simultaneita, tj. následnost i současnost. Právě toto pochopit patří k propojení těla a duše. Spojení tohoto druhu činí člověka jednoduchostí podobající se paprsku, jež vyzařuje směrem do světa jakožto intence „zur-Welt-sein“. V současnosti je v nás více zdrojů, které rozvrhují naši bezprostřední i vzdálenou budoucnost. Ve hře jsou počátky (podstatné minulé obsahy – die Gewesenheit). Neuvědomujeme si je, Aristoteles jim říkal arché, jde o to, co je v nás nejstarší, co je počátkující jen proto, že se vždy poprvé a naposled rodí, počíná, zkrátka počátkuje.

Počátky jsou pro zdraví člověka naprosto rozhodující, i když se o tom zatím nikde nepíše. O co jde? Zdraví samo má definici, která při bližším zkoumání odporuje přirozenosti tohoto fenoménu, stav dynamické pohody v osobní a sociální sféře nemůže založit fenomén zdraví v celém jeho obsahu a rozsahu.

I zdraví je jakýsi počátek, který se musí vždy znovu a znovu narodit v těle člověka, pokud toto počátkování selže, pak se objevují buňky, které se řídí jinými „rozkazy“. Udržovat se v nezměněném stavu znamená udržovat i prapůvodní příčinu, z níž tento stav vznikl, narodil se. To byla jistota samého Descartesa. Zůstat stejným znamená rodit stejnost, počátkovat stejnost, počátkovat totéž. Nejde o proces analytický, jedná se o rození, které nelze pojmut aditivně, ale jako náhlý vstup do světa, který nelze učinit řemeslným provozem. Všechna mystéria, včetně olympijských her, byla zasvěcena právě počátkování, vždy se v nich něco rodilo, tzn. nevyrábělo se, ale počínalo, počátkovalo. To nejzáhadnější na

člověku je to, že funguje jako celek, jako ohnisko jednoduché životní síly, která z něj vychází směrem do světa. Na tuto otázku se soustřeďuje fenomenologie. Jak je to možné? Pojítko mezi tělem a duší je intencionalita, a ta se zakládá prostřednictvím času. Je to čas, co vytváří tuto ohniskovou jednoduchost. Proto je nevyhnutelné pochopit, jak se časovost ustavuje v lidské bytosti. Časovostí se v těle vytváří tělesné schéma, které je pozadím, celkem, z něhož vyvstává možnost přítomnosti (urimprese). Pokud tělesné schéma, o němž nejlépe hovoří Merleau-Ponty, není vytvořeno, člověk nerozliší přítomnost od nepřítomnosti. Právě zde se nachází zdroj pro mnohé deficienze psychického typu. Retence a protence jsou součástí tělesného schématu, můžeme říci, zde se setkává podstatná minulost s možností rozvrhovat budoucnost, protože jsou zde i protence. Bez této podmínky není možné si uvědomit „přítomnost“ jakožto přítomnost. Klíč k pochopení leží v problematice vyvstávání, tj. existence. Ukazovat, vyvstávat může jen to, co je propuštěno pozadím, celkem. Právě pozadí tělesného schématu je místem pro pochopení heideggerovské temporality, která je přítomností, v níž je obsažena i podstatná minulost (Gewesenheit) a rozvržená budoucnost současně. Protože vědy se zakládají výhradně na časovosti aristotelského typu, tj. na sukcesi, uniká jim tato podstatná souvislost. S tím souvisí i využívání kauzality jako jediného souvislosti pro vědu typickou, s tím souvisí i optika subjekt-objektové figury v současném vědeckém myšlení. Tomuto celku, pozadí, říká Merleau-Ponty také horizont. Jen proto, že pacient má v sobě celek svého těla, můžeme se někdy setkat s fenoménem s fantomového údu. Proto je anosognosie, jakožto ignorování nemocné části těla, možná. Merleau-

Ponty spolu s Goldsteinem, Gelbem uvažují, že jen v této souvislosti je možno pochopit deficiencie jako apraxie, afázie, agnosie, afonie, alexie, dokonce i mentální anorexii dávají do souvislosti s „rozbitým tělesným schématem“.

Merleau-Ponty je přesvědčen, že teorie tělesného schématu je implicitně teorií vnímání. Vnímání je propojení s pohybem. Základem možnosti pohybu je čas. Tělesné schéma je předlogickou záležitostí, nepředmětnou. Tělo jakožto pexis, jakožto inplikátní fenomén je tak blízko, že o něm nevíme. Kdy ví ryba o tom, že její prostředí tvoří voda? Jen na suchu. My pochopíme tělesné schéma až tehdy, když se nám rozbije. Přesně tak docházíme k tělesnému schématu. Nevíme o něm. Tělesné schéma je základem pro temporalitu, jež umožňuje současně provádět sukcesi i simultaneitu. Výsledkem je pak jednoduchost v podobě starořeckého logu, původního logu, nikoli toho, kterého se zmocnili logici, kteří žijí jen v aristotelské sukcesivitě. Tělo není sumou vedle sebe položených orgánů, je synergickým systémem, **je daleko víc, není jen systémem, je intencionální ohniskovou jednotou**, k níž směřuje jen epimeleia. Proto péče o tělo souvisí se starostí o duši, nejde je od sebe oddělovat. Pokud člověk nemá jednoduchý smysl života, musí být nemocen, řekli bychom s jistou dávkou zjednodušení, abychom si mohli dobře porozumět. **Nemoc není jen důsledek systémových poruch, jde i o to, kam život nemocného člověka směřuje.** Jde o porušení základního vztahu, který umožňuje život lidský a jenž vědě uniká. Jde o intenci „zur-Welt-sein“, jde o ten paprsek, který v podstatě odůvodňuje náš život jako celek, o propojení s celkem světa, o propojení s bytím vůbec. Zde se nedá nic měřit, a tak je zde věda slepá. Je to

fenomenologie, která si všímá těchto podstatných souvislostí se zdravím člověka. „*I slepý vlastní zkušenost prostoru.*“¹ Smysly spolu komunikují, vidění a slyšení jsou v jednotě. „*Počitek vždy patří určitému poli.*“² Jaké je to pole? Vnitřním polem je tělesné schéma, vnějším polem je horizont, v němž se počítované ukazuje. To, co schází v našem promýšlení těla, je jeho propojení s psychikou a se světem. Jde o ohniskový paprsek, kterým člověk je neviditelně provázán s celkem světa, s bytím vůbec. Tento aspekt lidského života zůstává nevytěžen, protože je nedotázán.

„Seit ein Gespräch sind wir,“ zní nám v hlavě Hölderlinova a Heideggerova často užívaná věta. Ovšem tento rozhovor nevede jen naše duše, ale i naše tělo, dotýká se a je dotýkáno v aktu vidění a slyšení, všemi smysly k nám přichází svět.

Simultaneita a sukcesivita se v našem těle konají současně, otázka zní, jak je to možné? „*Rozumět znamená uchopit totální intenci.*“³ Sóna je tvar těla, sarx je maso pod kůží, obě těla jsou objektivní, předložená k deskripci, tělu ve smyslu pexis se musí porozumět. Porozumět znamená jediné: pochopit, jak se ukazuje sobě samému i světu kolem. Jak pochopit celek, jenž zakládá funkčnost těla i duše v jednoduchosti, která se podobá ohnisku, paprsku vcházejícímu do světa, zcela v podobě heideggerovského „zur –Welt – sein“. Jak pochopit muzikanta, který dělá něco jiného levou rukou, něco jiného pravou rukou a ještě poslouchá ostatní hráče v orchestru a překládá slyšené do hmatového? Jak pochopit simultaneitu

tak odlišných činností v lidském těle a duši, které nacházíme u řidiče auta v přeplněné Praze: dívá se, vyhodnocuje, co je vpředu, vzadu a kolem auta. Řídí rukama, nohama ovládá spojku, plyn a brzdu, levou rukou řídí, pravou velmi často odpovídá na dotazy v mobilu. Dělá spoustu funkcí naráz, simultánně. To vše je provázáno nesčetnými procesy, které se dějí v těle nezávisle na těchto činnostech atd. Jak pochopit tyto rozdílné pohyby, které nejsou skládkou vyplňující „rozkaz“, vyplývající z právě prožívané situace, jež je problematická.

Velkou hádankou je právě simultaneita – koexistence spolu se sukcesivitou, a to v těle i v duši. Pojtkem mezi tělem a duší je časovost ve smyslu heideggerovské temporality, nejde zde o aristotelské pojetí času, které saturuje smysl vědeckého empirického bádání prostřednictvím použité kauzality a subjekt-objektového figury, fungující v myšlení vědce jako nedotázaný předpoklad, umožňující celou jeho vědeckou práci, zakládající její celkový smysl.

Temporalita znamená, že v současnosti se objevují počátky z minulosti i rozvržená budoucnost. Jak pochopit tuto podivnost? Není to možné jinak než přes intencionalitu. Co je to intencionalita? Je to mentální inexistence, zní nám v myslí Brentanova definice, z doby, kdy žil Masaryk a Husserl. Intence je zaměřenost, jde o paprsek, který má svou noezi (cestu k cíli) a své noema (cíl samotný). Noeze nese v sobě předznačené noema. Co to znamená? Nic jiného než to, že v noezi jsou obsaženy výtěžky z minulosti v podobě protencí, vzniklých syntézou retencí. To je Husserlova práce. Heidegger pak k tomu přidává temporalitu jako název pro jiný druh časovosti, než je nám všem přirozeně samozřejmé

¹ Merleau-Ponty, M. *Phänomenologie der Wahrnehmung*. Berlin : Rudolf Boehm, 1966, s. 259.

² Tamtéž, s. 254.

³ Tamtéž, s. 15.

z aristotelského rozvrhu času jako fenoménu. Je to čas, co je největším problémem v promýšlení těla. Zůstává nedotázán. Čas propojuje tělo a duši. **Zdá se, že největší chybou je setrávání v aristotelském čase, kde je čas jen číslem pohybu, predikuje liniový čas, popisný čas, vývoj jako jediný přístup k problému, upřednostňuje sukcesivitu před simultaneitou, zapomíná na počátky, vše nivelizuje jen na procesy, jdoucí za sebou.**

Tělo umí dělat, mnoho věcí najednou, v jednotě je koexistence (simultaneita) i sukcesivita. Tuto schopnost těla a duše (těla ve smyslu pexis) nelze vysvětlit posloupností jednotlivých funkcí, kroků, částí procesu. Není to jen posloupnost, je to i koexistence. Tento moment byl pro Husserla naprosto rozhodující, když se přiklonil k tezi, že lidskou bytost lze vysvětlit jen intencionálně. Každá noeze má v sobě spoustu protencí. Protence jsou výtěžky z minulosti. Nejsou to ale ledajaké výtěžky, vznikly variováním a představují to, co je relativně podstatné; můžeme říci, co je podstatné „více a méně.“ Noeze, jak jsme předeslali, nesou v sobě svá noemata v základním obrysu. Proto se naše minulost projikuje do budoucnosti a nemůže to být jinak. Náš čas je temporální, přítomnost v sobě obsahuje i minulost i budoucnost. Noeze nese v sobě intence vzniklé z minulých obsahů našeho toku cogitationes. Přítomnost je založena minulostí a očekávanou budoucností. Lidský čas není linie vytržených přítomností, jež se propadnou do minulosti. Žijeme v jiném rozvrhu, říkáme mu Dasein (pobyť, tubytí).

Heidegger řekne: Musíme se snažit pochopit nemoci z nich samých, ale nemoci jsou založené v lidském pobytu, v celém pobytu, tzn.

v Dasein, kde je minulost, přítomnost i budoucnost. Zvláštní úlohu zde hrají počátky. Rodí se vždy poprvé a naposled, a přesto se opakují, ale vždy jde o počátek počátečnější, než byl ten předcházející. Slavíme Ježíška každý rok, přesto je to vždy poprvé a naposled. Tyto počátky jsou před námi. Posloupnost, kterou potkáváme u historiků a vývojářů veškerého typu, není u člověka tím nejpodstatnějším. Spíše se jedná o násilí kauzality, která byla pochopena jako jediná a nejdůležitější souvislost mezi jsoucný, a ta byla pochopena jako jediná ontologická podstata vůbec, zcela ve smyslu aristotelských představ o jednotě mezi materií a formou.

U lidské bytosti je nejdůležitějším fenoménem celek, není skládkou karteziánských částí vzniklých násilnou prostorovou analýzou, jak je tomu nejčastěji. Tělo je především temporální entita. Co to znamená? Znamená to, že je jakousi časovou konzervou, v níž se stýká minulost, přítomnost a budoucnost. Z minulého se to týká jen obsahů, které byly „vyvariovány“ v syntéze krytí retencí z interesů. K tomu musíme rozumět Husserlově fenomenologii vnitřního časového vědomí. Musíme porozumět intencionalitě jako mentální inexistenci a musíme porozumět noeticko-noematické jednotě, jinak nám tato souvislost bude temná. Tento čas nazval Heidegger temporalitou a vysvětluje jej ve svých pozdních pracích. Noeze v sobě nese intencionality různé hloubky, mluvíme o protencích. Všechny tyto podstatné minulosti, patřící do „die Gewesenheit“, vstupují do noematu jako jejich determinační zdroj. Jsme předurčeni noezemi, ovšem to zná každý fenomenolog.

Intence je virtuální pohyb a každý nový pohybový návyk je rozšířením existence.

Teprve po pochopení těchto souvislostí je možné rozumět časovému tělu. Časové tělo je „pexis“, je propojením těla a duše. Duše je časováním, přítomněním, „je tak nějak vším“, jak nás poučuje Aristoteles. To, co je pro nás karteziánsky naprosto nepochopitelné, je tělesné schéma, které je pozadím, celkem, z něhož vystupuje urimprese jako z filmového plátna. Urimprese je přítomnost. Tato původní přítomnost se ukazuje jen na pozadí toho, co přítomností zásadně není. Pokud by pozadím byla přítomnost, nemohla by se nová přítomnost ukázat jako přítomnost. Je dost dobře možné, že právě insuficience tohoto druhu zakládá možnost a skutečnost mnoha psychických nemocí, o nichž vlastně toho moc nevíme. Tělesné schéma je pozadí, které si můžeme představit jako intencionální oblouk, vycházející z nejbližší retence a z nejbližší protence a obsahující v sobě úplně všechny protence a retence. Nejlépe se o něm zmiňuje Maurice Merleau-Ponty ve své slavné knize „Phänomenologie der Wahrnehmung“. Jde o souvislosti, které stále zůstávají nedoceny a nevyužity v medicíně i v jiných oborech. Nerozumí se jim, předpokládají totiž rozumět fenomenologii jinak, než je to běžné. Dnešní fenomenologové jsou příliš rychlí, příliš instantní; čtou Husserla, pokud jej vůbec čtou, jen popisnými karteziánskýma očima. To se děje nejčastěji. A to je základní chyba. Je nutné se vrátit k imperativu rozumění na základě toho, jak se věc ukazuje „býti věcí“. Časování je ta největší záhada.

Odkazy:

Aristoteles, *Metaphysik*. Leipzig : Dür, 1904.

Heidegger, M. *Parmenides*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1982.

Merleau-Ponty, M. *Phänomenologie der Wahrnehmung*. Berlin : Rudolf Boehm, 1966.

Husserl, M., *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha : SPN 1970.

„Naše tělo je systémem možností pohybu a vnímání, není žádným předmětem pro „já myslím“; je hledajícím celkem, prožívajícím významy.“⁴

Je-li intence virtuální pohyb, pak veškeré naše vnímání je pohybem, pak se ale vše musí dít v čase, ovšem tento čas není jen aristotelský (číslo pohybu), ale je to i přítomnost vzniklá na pozadí všech retencí a protencí, tzn., jde o přítomnost ukazující se na pozadí celku, na pozadí tělesného schématu. Tak totiž Merleau-Ponty pojmenoval toto pozadí. Celek je největší záhada těla, jak funguje současnost mnoha procesů s těmi, které jsou po sobě, co je řídí, jak je možné, že naše tělo je jednoduché jako paprsek, vycházející ze zdroje. Jsme ohnisky jednoduchých paprsků, necítíme samy sebe jako skládku, adici a součet, jak to Cartesius založil ve své metodě. Je to jinak!

Přednáška zazněla na 14. konferenci psychosomatické medicíny v Liberci 11. 10. 2012

K tisku zařazeno 15. 10. 2012

⁴ Tamtéž, s. 184.